

Marko DRAGIĆ (Split) & Ivana ODŽA (Split)
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

**KLIŠKI KAPETAN PETAR KRUŽIĆ I NJEGOVA
SUPRUGA JEROLIMA U KNJIŽEVNOSTI, POVIJESTI
I SUVREMENOM NARODNOME PRIPRIJEVDANJU**

Rad počinje povijesnim kontekstom i uzrocima postanka uskočka i hajduka. Potom je riječ o ženi u srednjem i ranom novom vijeku s posebnim obzirom na žene uskokā, poglavito o Jerolimi Kružić, ženi Petra Kružića o kojoj nema preciznijih povijesnih podataka. Tema se obrađuje temeljem dostupnih povijesnih podataka, žive tradicije i romana *Presječeni puti* Viktora Cara Emina. Koautori, tako, (re)konstruiraju lik Jerolime Kružić rekognoscirajući njezinu ličnost – od podrijetla, preko fizičkog izgleda do životnih nazora žene jednog od najglasovitijih uskočkih vođa.

Jerolima je vrlo vjerojatno bila bliska svjetonazoru svoga muža, a pri tome se osobito misli na bogoljublje i domoljublje, čime se uklapala u opću sliku žene toga vremena. Romansirana verzija Viktora Cara Emina obilno se koristi povijesnom istinom, ali daje naslutiti i oprečnu sliku otkrivajući psihologiju osobe koja se i nije uvijek lako nosila s ulogom žene ratnika.

U članku su poglavlja o Petru Kružiću, njegovim herojskim bitkama protiv turskih osvajača i junačkoj pogibiji 12. ožujka 1537. godine. Turski su vojnici istoga dana pokorili Klis. U radu su i poglavlja u kojima se govori o Franu, sinu Jerolime i Petra Kružića. Neustrašivost, herojstvo, bogoljublje i domoljublje Petra Kružića i danas je prisutno u narodnome pripovijedanju. Bogoljublje i domoljublje resili su i njegovu suprugu Jerolimu, koja ga je svekoliko pomagala i podržavala u borbi protiv tuđinske vlasti.

Ključne riječi: *bogoljublje, domoljublje, Jerolima Kružić, Petar Kružić, uskoci, povijest, književnost*

Uvod

Jerolimu Kružić, suprugu slavnoga uskočkog junaka Petra Kružića, povijesni izvori poznaju tek na razini informacije. Nešto je više podataka o Petru Kružiću pa će oni biti polazište u rekonstrukciji života njegove supruge. Podatci o njemu odnose se, uglavnom, na dužnosti kapetana i kneza kliškoga, te na vojne akcije koje je sukladno s tim dužnostima obavljao. Malo je podataka o njegovom privatnom životu. Uz sestre Katarinu i Jelenu, od kojih je Jelena povijesti poznata kao ona koja je od Murat-bega otkupila Petrovu mrtvu glavu, usputno se spominju sin Franjo (Fran) i žena Jerolima.

Život Jerolime i Petra Kružića nadahnuli su Viktora Cara Emina,¹ koji ih je temeljem povijesnih činjenica literarizirao u romanu *Presječeni puti*. Bogoljublje, domoljublje i herojstvo Petra Kružića do naših dana sačuvani su u narodnome pamćenju.

1. Povijesni kontekst

U 9. i 10. stoljeću bili su mnogobrojni sukobi Mlečana s hrvatskim vladarima. Nakon neuspješnih mletačkih prodora 839., 840., 865. i pogibije dužda Petra Candiana I. kod Makarske 887. godine, Mlečani su plaćali Hrvatima danak kako bi slobodno plovili Jadranskim morem. Od 991. do 1009. godine Mlečani su zauzeli Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik, Osor, Krk, Rab, Korčulu i Lastovo. Tada su se mletački duždevi titulirali i kao *dux Dalmatiae*.

Hrvatska je 1102. godine stupila u državnu zajednicu s Ugarskom. Od tada do XV. st. bili su neprestani sukobi Mlečana i hrvatsko-ugarskih vladara. U drugoj polovici XIII. st. mletačku vlast priznaju: Poreč, Umag, Novi grad, Sveti Lovreć, Motovun i Rovinj. U XV. st. Mlečani su ovladali teritorijem od Istre do Albanije osim Dubrovačke Republike. U to je vrijeme Mletačka Republika brojila 200.000 stanovnika, a vladali su nad 2.500.000 žitelja.

Turci su, koncem svibnja 1463. godine, prijevarom pokorili nekoć moćno Bosansko kraljevstvo. Nakon pada Bosanskoga kraljevstva Turci često upadaju u hrvatske zemlje te Kranjsku, Korušku i Štajersku razarajući ih i odvođeći mladiće i djevojke u sužanjstvo. Godine 1474. opustošili su Turopolje i okolicu Križevaca a u ropstvo je odvedeno 14.000 stanovnika.² Posljednji slobodan hercegovački teritorij (Herceg) Novi pokorili su 15. prosin-

¹ Viktor CAR EMIN (Kraj kod Lovrana, 1870. – Opatija, 1963.). Bio je učitelj. Uređivao je: *Mladog Istranina* i *Mladog Hrvata*. Bio je pročelnikom *Narodnog vijeća* za Rijeku i Sušak. Od 1951. godine bio je članom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Uz navedeno, značajna su mu djela: *Na uzburkanom moru* (1894.), *Pusto ognjište* (1900.), *Zimsko sunce* (1903.), *Vitez mora* (1939.), *Na straži* (1946.), *Udesni dani* (1951.), *Oj more duboko* (1952.), *Starci* (1917.).

² Anđelko MIJATOVIĆ, *Iz riznice hrvatske povijesti i kulture*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., 132.

ca 1481. godine. (Mnogi povjesničari tu okupaciju datiraju u 1482. godinu.) Hrvatski ban Matija Gereb kod Zrinskog Broda na Uni 1483. godine porazio je tursku vojsku koja se s 10.000 zarobljenika vraćala iz Kranjske i Koruške.³

Veliko je hrvatsko stratište na Krbavskom polju pokraj Udbine. Hrvatske snage, predvođene jajačkim banom Emerikom Derenčinom, 9. rujna 1493. godine, nespremno i strateški nesložno, sukobile su se s turskim snagama koje je predvodio Sandžak-beg Hadum Jakub-paša. Derenčin je uoči bitke zagovarao da se Turci dočekaju na polju, a Ivan Cetinski je predlagao da se presretnu na šumskim klancima. Do okršaja je došlo na otvorenom polju. Izginuo je „Cvijet hrvatskoga plemstva“ (Ivan Cetinski, Juraj Vlatković i dr.). Bernardin Frankopan se spasio. Zarobljeni su Karlo Gusić i ban Derenčin koji je usužnjen u Carigradu i nakon tri mjeseca sužanjstva od žalosti umro.

Prema Juraju Rattkayu na Krbavskom je polju izginulo 5.077 Hrvata, a prema drugim povjesničarima, primjerice Anđelku Mijatoviću, izginulo je 13.000 Hrvata. U Mletačko-turskom ratu od 1499.–1503. godine Turci su pustošili splitsko, šibensko i zadarsko područje, a 1500. godine osvojili su Makarsku i luku Busoljinu kraj Trogira. Sljedeće (1501.) godine Turci su osvojili trogirsko i šibensko područje. Čačvinu i Nutijak u Cetinskoj krajini Turci su osvojili 1513. g. Osam godina kasnije (1521.) osvojen je Beograd. Tako je osvajačima otvoren put prema Srijemu, Slavoniji i Ugarskoj.

Turska vojska sa 25.000 vojnika i mnogo topova, koncem svibnja 1522. g. osvanula je pod Kninom. Nije poznato što je nagnalo hrvatskoga plemića i zapovjednika obrane Knina Mihajla Vojkovića da grad uoči Spasova (28. svibnja) preda Turcima. Predaja Knina snažno je odjeknula, te su branitelji Skradina (10. lipnja) pobjegli iz grada nastanivši se u Šibeniku i po otocima. Tako su na jugu Hrvatske ostali slobodni jedino Klis i Ostrovnica. U prosincu 1523. godine turska četa je osvanula pod Ostrovnicom. Prema mletačkim izvorima neki izdajica Damjan predao je grad Turcima.⁴

Godine 1526. sa dvjesto tisuća vojnika i tri stotine topova osvojili su Srijem i Osijek. Hrvatsko-ugarski kralj Ludovik II. je 29. kolovoza te (1526.) godine na Mohačkom polju s oko 30.000 započeo bitku s Turcima ne čekajući glavninu hrvatske vojske koju je predvodio Krsto Frankopan. Kralj nije čekao ni Erdeljsku vojsku pod zapovjedništvom Ivana Zapolje. U okršaju je poginulo 22.000 vojnika. Kralj se utopio u potoku Čeleju.⁵

Jajce i Banja Luka osvojeni su 1528. g. Sulejman II. Veličanstveni je 29. rujna 1529. g. s oko 100.000 vojnika i 300 topova opkolio Beč.

³ Anđelko MIJATOVIĆ, *op. cit.*, 137.

⁴ Vjekoslav KLAJIĆ, *Povijest Hrvata* (knjiga četvrta), MH, Zagreb, 1974., 382.–389.

⁵ Anđelko MIJATOVIĆ, *op. cit.*, 167.

2. Uzroci postanka uskoka i hajduka

Nakon pada Bosanskoga kraljevstva nastupilo je 415 iznimno surovih godina turske vlasti. U prvim je godinama od zuluma turskoga u Hrvatsku i druge zapadnoeuropske zemlje izbjeglo oko 400.000 kršćana. U Bosni i Hercegovini uništena su 444 sakralna katolička objekta,⁶ vršeno je nasilno islamiziranje. Kršćani su bili u stalnoj opasnosti, izloženi progonima, stradanjima i pogibeljima. Gnjusno je bilo tzv. *Pravo prve bračne noći* po kojem je kršćanka morala prvu bračnu noć provesti s begom, agom ili pašom.⁷ Iznimno je težak bio i *Danak u krvi* – odvođenje kršćanskih djevojaka u hareme a mladića u janjičare.

Splitski nadbiskup Bernardo Zane 1512. g. zapisao je da je svojim očima gledao kako Turci otimaju djecu s majčinih grudi; siluju žene pred njihovim muževima; starce i starice, kao nepotreban plijen, ubijaju pred djecom i unučadima.⁸

Jedini otpor turskim okupatorima pružali su uskoci i hajduci. Uskoci su bili kršćani koji su iz Bosne i Hercegovine pobjegli od turskoga terora, nastanivši se ponajviše u: Senju, Krku, Omišu, Poljicima, Klisu, Solinu, te Kninu, Ostrovici, Sinju, Skradinu koji su pripadali Hrvatima. Međutim, i u tim krajevima neprestano im je prijetila turska opasnost zahtijevajući stalnu pripravnost. Stoga su uskoci razvili snažan osjećaj osвете nad Turcima, „stvorili su među sobom neku vrstu saveza za obranu i navalu proti zajedničkom neprijatelju Turčinu. A kao ratna stranka, Uskoci si smatrahu dopuštenim navaliti na neprijatelja iz zasjede, zateći ga nepripravnim, oteti mu imatek, i napokon ga ubiti: to je sve spadalo u ratno pravo“.⁹ Na sličan način odnosili su se prema ubijenom prijatelju – međusobna solidarnost te pravo na osvetu prijatelja bili su pitanje časti, a, uz vjeru, čast je temeljna kategorija u vrijednosnom sustavu uskoka. U kontekstu časti, Kerubin Šegvić spominje ženu uskoka – vjerojatno iz usmene predaje stranaca koji su boravili na području Senja: „Sami tuđinci izriču udivljenjem poštenje uskočkih žena. Pišu da u Senju nema za sve zlato ovoga svijeta nepoštene žene. Ako imade koja javna grešnica, ta je

⁶ Vidi: Stjepan DUVNJAK, „Sveti Ilija i sveti Juraj – zaštitnici Bosne“, u: *Zbornik o Marku Dobretiću*, Općina Dobretići, urednik Marko Karamatić, Kulturni povijesni institut Bosne Srebrene Sarajevo, Sarajevo – Dobretići, 2008., 38.–39.

⁷ O tomu u svojim djelima između ostalih pišu Pavao Ritter Vitezović, Nikola Lašvanin, Jako Baltić, Bono Benić, Safvet-beg Bašagić, Ivo Andrić, Hamid Dizdar, Husein Đogo, Nedim Filipović, Dominik Mandić, Martin Đurđević, Kasim Gujić, Adem Handžić, Mehmed Handžić, Emile Haumant, Vjekoslav Klaić, Ferdo Šišić, Šukrija Kurtović, Hazim Šabanović, Franjo Šanjek i dr.

⁸ Andelko MIJATOVIĆ, *op. cit.*, 152.–153.

⁹ Cherubin ŠEGVIĆ, *Junačka djela senjskih uskoka*, Tisak i naklada knjižare L. Hartmana, Zagreb (godina izdanja nije navedena), 20.

iz vana. Ako bi se slučajno dogodilo, da jedna žena skrene s puta, odmah će je najbliži rod smaknuti kao šugavu ovcu. Nijedna vlast se ne usuđuje takvo ubojstvo kazniti, jer bi se puk pobunio“.¹⁰ Isti izvor navodi priču o ribaru koji je ubio vlastitu ženu jer je „zaludila svojom pojavom riječkog plemića“.¹¹

Dok Šegvić svojim tvrdnjama objašnjava važnost časti u životu uskoka, Bracewell daje dvostruku mogućnost; bilo je uskoka koji odgovaraju Šegvićevu opisu, dakle, koji su se strogo držali kodeksa časti, a zgrade koje nam se iz današnje perspektive čine pretjeranima treba shvatiti u kontekstu njihova moralnog kodeksa, ali gotovo se priklanja drugoj hipotezi prema kojoj su u pozadini uskočkog djelovanja i drugi ciljevi.¹²

U neizvjesnim vremenima uskoci su se snažno utjecali Bogu. Iz toga proizlaze zavjetni darovi crkvama, samostanima, kao i bliski odnosi s vladarima i papama, pa i onda kada su im oni uskraćivali pomoć. I Šegvić i Bracewell u tom se dijelu slažu: vlastito ratovanje uskoci su doživljavali kao rat protiv Turaka s ciljem obrane granica i vlastite vjere.

Na poticaj Mlečana *uskakali* su u susjedne kršćanske krajeve i borili se protiv Turaka. Hajdučiju i četovanje prvi put 1550. g. spominje putopisac Zeno. Vrhunac djelovanja uskoka i hajduka bio je za vrijeme Kandijskoga rata (1645.–1669.). Uskoci su djelovali u skupinama na poticaj ili sa znanjem vlasti, a hajduci su bili samostalni.

Oprečna su mišljenja i o hajducima. Jedni ih smatraju razbojnicima, a drugi ih mistificiraju i glorificiraju. Do suprotstavljenih mišljenja dolazi jer su postojale četiri kategorije hajduka: *Hajduci zulumčari (turski hajduci)* činili su strašna zlodjela nad kršćanima. Šeih Gaibija predvodio je „kupreške turske hajduke“ koji su 4. siječnja 1557. g. u Rami zapalili i opljačkali samostan, a franjevence pobili.

Hajduci osvetnici borili su se protiv turske okupacije. U tim su druženima bili zajedno Hrvati, Crnogorci, Srbi i Muslimani. Od 17. st. snažni su bili *muslimanski hajduci osvetnici*. Harambaša Abdurahman je 1639. g. u Ravnom (na putu iz Splita preko Duvna, Rame do Visokog) sa svojim hajducima napao karavanu trgovaca od 400 ljudi i ubio 19 trgovaca.¹³

Postojali su i kršćanski *hajduci razbojnici*. Takav je, primjerice, bio harambaša Nikola Maleta, koji je zaprosio Anđu Bailovu¹⁴ iz Livna, a kad ga

¹⁰ Cherubin ŠEGVIĆ, *op. cit.*, 78.

¹¹ Catherine Wendy BRACEWELL, *Senjski uskoci*, Barbat, Zagreb, 1997., 64.

¹² Isto, 64.

¹³ Namik ČEHIĆ, *Prozorski kraj u oslobodilačkom ratu i revoluciji*, Prozor, 1985., str. 19. Usp. Miroslav DŽAJA – Krunoslav DRAGANOVIĆ, *Sa Kupreške visoravni*, II. izdanje, Baško Polje – Zagreb, 1994., 54.–56.

¹⁴ Ibro je, također, silno volio Anđu i maštao da će je poturčiti i dovesti u svoj dvor. Turčinu delibaši javio se Mujo i tješio ga da će na megdanu pogubiti Stipana Naki-

je ona odbila, on joj je zaprijetio da ne će ni drugoga ljubiti i da će je od sva-tova oteti. Maleta je sa svojim hajducima poubijao dvije stotine i trideset sva-tova Stjepana i Ande.¹⁵

I danas su usmenoj komunikaciji povijesne predaje i epske pjesme o uskocima: Petru Kružiću, Ivi Senjaninu,¹⁶ Stojanu Jankoviću,¹⁷ Nakićima,¹⁸

ća. Delibaša Stipanu Nakiću pripisuje mitsku snagu i junaštvo i upozorava Muju da je pamet izgubio jer da znade Nakića Stjepana *ne bi ima ni u glavi sana*. Turčin nadalje Muji besjedi o Stipanu koji je prije šest godina porazio dvanaest tisuća Turaka. Mujo sluša kako Stipan s obadvije ruke siječe Turke a ruka mu je deblja u mišići *nego ženska noga pri bedrici*.

¹⁵ Vidi: Dragić, Marko: *Književna i povijesna zbilja*, HKD Napredak, Split, 2005., 195.–198; 214.–234.

¹⁶ Ivo Senjanin (Ivan Vlatković), uskočki vojvoda (? – Karlovac, poslije 24. VII. 1612.). Kao kapetan ratovao po Albaniji, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Istaknuo se u borbama za Klis i Petrinju u *Dugom ratu* (1593.–1606.). Optužen za krađu žita i pogubljen. Uzalud je senjski kapetan svjedočio da mu je dao žito za njegove vojnike. Pomilovan je nakon pogubljenja!

¹⁷ Ne zna se točno kada je rođen glasoviti uskok, pravoslavac, Stojan Janković, koji se istaknuo u Kandijskom ratu. Godine 1666. zarobljen je i odveden u Carigrad, odakle nakon 14 mjeseci bježi. Mletačka ga je vlast odlikovala naslovom „kavaliera“ i dodijelila mu u feud imanje u Ravnim Kotarima. U Morejskom ratu uspješno je ratovao u Lici. Godine 1685. protjerao je Turke iz Gračaca, oslobodio Kotare od Turaka (1688.), prodro u Liku do Ribnika i osvojio kulu u Lapcu. Pomažući carsku vojsku, oteo je sa Smiljanićem Zvonigrad i Rakovnik. Sudjelovao je i u oslobađanju Sinja (1686. godine). Opjevan je u mnogim narodnim pjesmama. Pjesmom *Ženidba Janković Stojana* koristio se francuski pjesnik Lamartine u svojem spjevu *La Chute d' un Ange*. Predaja o tome uskoku govori kako „je poslao nekog Grgu Antunića s vojskom na Gabelu, da je spalj i da onda dođe k Mostaru gdje će se ujediniti. Spalivši Antunić Gabelu, krenuo je prema Mostaru, ali ga na putu dočekaše katolici Blaževići i Arapovići, te mu vojsku razbiše tako da se morao vratiti. (...)“

¹⁸ Knez Ivica Vojnić (Nakić) bio je 1551. godine gospodar *Vojnića, Rompovića, Buovića, Ovina* i drugih sela. Po majci se prozvaao *Nakić*. Imao je pet sinova: Grgura, rođenoga 1590; Mitra, rođenoga 1602; Tomu, koji se rodi 1603; Pavla, koji bi rođen 1605; i Matiju, koji dođe na ovaj svijet 1607. godine. Knez Mitar je, također, imao četiri sina: Matiju, rođenoga 1628; Stipana, koji bi rođen 1629; Martina, koji se rodi 1630. i Ivana, 1633. g. rođenoga. Knez serdar Matija imade šest sinova: fra Antuna, rođenoga 1660. i „bi veliki naučitelj, jubilat i teolog Gonzage“; Antuna, koji se rodi 1652.; Pavla, rođenoga 1665.; Grgura, „kolunea, soprintendanta i kavalira s. Marka“, koji bijaše rođen 1680; Nikolu, serdara i kolunea Krajine, rođenoga 1687., i Iliju, alfira 1689. g. rođenoga. Grgur je imao četiri sina: fra Antuna, rođenoga 1701.; Matiju koji se rodi 1708. i bi kapetan i serdar; Stipana, rođenoga 1710, koji je, također, bio kapetan i serdar; Ivana, koji se rodi 1715. i bi alfir. Knez Nikola je imao pet sinova: Pavla, rođenoga 1750.; Matiju, koji se rodi 1722. i „bi kapetan tenente od pišaca i mađor od pijace kninske“; Grgura, rođenoga 1724, koji je bio alfir od konjika; Miju, koji se rodi 1728. i Stipana, koji se rodi 1733. i bi kadet od kavalrije (Andrija Kačić Miošić *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Ma-

Vučkovićima,¹⁹ te o hajducima Mijatu Tomiću, Muji Hrnjici, Roši harambaši (Ivanu Bušiću), Andrijici Šimiću i drugima. Povijesni događaji i tradicijska kultura u naše se vrijeme iskrivljuju i politiziraju. U tomu kontekstu se interpretiraju i uskoci i hajduci. Pri tome se zaboravljaju činjenice kao što su zajedničko sudjelovanje svih naroda u borbi protiv Turaka, kao i protiv Mlečana, Francuza, Austro-Ugarske i drugih zavojevača. Mijat Tomić je, primjerice, imao utočište kod majke begova Kopčića i nazivao ju je svojom pomajkom. Mijat Tomić je u živoj tradiciji i kod Crnogoraca. Stojan Janković, pravoslavac iz Ravnih Kotara, borio se, ponajviše, za slobodu katolika. U pohodu za oslobađanje ramskoga naroda poginuo je 23. kolovoza 1687. godine na Duvanjskom polju.²⁰ Pjesma o pogibiji Stojana Jankovića obuhvaća 285 stihova.²¹

3. Supruge uskoka

U ranom srednjem vijeku žene su bile u prilično povoljnom položaju po pitanju nasljeđivanja, sudjelovanja u društvenom životu pa čak i biranja identiteta – identifikacija prezimenom nije postojala, ali je žena imala pravo odabira vlastite identifikacije po bilateralnoj liniji podrijetla, dakle, mogla je odabrati hoće li se identificirati po majci ili po ocu.²²

U kasnom srednjem vijeku situacija je slična iako „je od 11. stoljeća kognatski model obitelji organiziran na bilateralnim vezama (...) postupno

tija Antun Reljković *Satir iliti divji čovik* (priredio Josip Vončina) Zagreb, 1988., str. 521.–522.). Knez Matija Nakić ne htjede podnositi turski zulum te s braćom iz blizu dvije tisuće kuća napusti pradjedovsko ognjište i nastani se u *Drnišu* i *Petrovu polju*.

¹⁹ Vučkovići su potomci duvanjske obitelji Nemanović. Spominju se 1506. g. Andrija Kačić Miošić u *Razgovoru ugodnomu* navodi da su Nakići pod mletačko okrilje, s mnogim kršćanima doveli „pridostojnu kuću Vučkovića, iz koje izadoše vrsni na oružju vitezovi“. Petar Bakula piše da Vučkovići nisu mogli podnositi turski zulum te su pribjegli u mjesta pod vlašću Mletačke republike, gdje su postali prvi mletački četovođe, pa su poput pravih vukova junački tukli Turke u više od petnaest okršaja. Potomak Vučkovića je i legendarni fra Pavao Vučković (1658.–1735.), koji je organizirao bijeg Ramljaka i Duvnjaka u Cetinsku krajinu i Dalmaciju 1687. g. kako bi ih spasio od turske odmazde nakon poraza pod Bečom 1684. g. Fra Pavao Vučković bio je jedan od zapovjednika obrane Sinja 1715. g. kada su malobrojni branitelji, uz čudotvornu pomoć *Gospe Sinjske*, obranili Sinj od mnogobrojnih turskih vojnika. U čast na tu pobjedu od tada se trči Sinjska alka. O fra Pavlu Vučkoviću piše Ivan Aralica u romanu *Put bez sna*. O Vučkovićima je i sada živa tradicija.

²⁰ Pogibiju Stojana Jankovića opisao je Ivan Aralica u romanu *Put bez sna*.

²¹ Vidi: Marijan ŠUNJIĆ, *Junačke pjesme iz Bosne*, II. izd., Sarajevo, 1925., 69.–73.

²² Andrea FELDMAN, *Žene u Hrvatskoj: ženska i kulturna povijest*, Ženska infoteka, Zagreb, 2004., 37.

zamjenjivan agnatskim modelom koji se usredotočuje na očinsku liniju porijekla“.²³

Kasnosrednjovjekovna situacija mogla bi biti relevantna za Jerolimu Kružić iako svojim životom ona zalazi u razdoblje humanizma i renesanse kada se i odnos prema ženi mijenjao. No, uzme li se u obzir postupnost povijesnih mijena, slika žene iz kasnog srednjeg vijeka može biti korisna.

U kasnom srednjem vijeku nastavlja se aktivna uloga žene u poslovnom svijetu. Formiranje građanskog sloja omogućuje ženama sudjelovanje u obiteljskim obrtima; žena u poslu sudjeluje paralelno sa svojim supružnikom i ima puno pravo nasljeđivanja obrta nakon njegove smrti. Ravnopravna je i u imovinsko-pravnim odnosima. Zabilježeni su dokazi o pravu osobnog vlasništva jednog od supružnika, a zajedničko vlasništvo moguće je prodati ili založiti isključivo uz obostran pristanak.

Prilično visok stupanj ženske neovisnosti omogućio je ženama da budu jamci za dugove svojih muževa. Postoje nesuglasice oko prava nasljeđivanja pa dio znanstvenika podržava tezu da nakon smrti jednog od supružnika svu imovinu nasljeđuje živi supružnik, dok drugi drže da se imovina preminulog supružnika vraća u obitelj iz koje je potekla ako u braku nije bilo djece i ako se preminuli supružnik testamentom nije očitovao u korist preživjelog.²⁴

U srednjovjekovlju i ranom novovjekovlju, načelno, preljub se jednako tretirao i za žene i za muškarce. Postoje dokumenti u kojima se spominje kažnjavanje preljubnice oduzimanjem imovine u korist muža, čak i gubitkom prava oporučnog iskaza.²⁵ Primjer kažnjavanja uskočkih žena preljubnica ubojstvom, svjedoči o posve neliberalnom shvaćanju preljuba koji je u skladu s takvim shvaćanjem bio i sankcioniran.²⁶

Nakon opće slike žene kasnog srednjeg vijeka, C. W. Bracewell se svojim člankom u zborniku A. Feldman bavi ženama senjskih uskoka. Ona se oslanja uglavnom na mletačke izvore (Minuccio, Sarpi, Barbaro) smatrajući ih, u odnosu na habsburške iscrpnijima u obradi života uskoka. Odnos prema uskočkim ženama odgovara stavu autorā čijim se izvorima služila, a taj je uglavnom negativan, pa je upitna njegova vjerodostojnost. U uskocima vide pohlepne grabežljivce koji rade isključivo za svoju korist, a takve su im

²³ Andrea FELDMAN, *op. cit.*, 35.

²⁴ Isto, 67.

²⁵ Isto, 72.

²⁶ Spomenute pogodnosti za žene odnose se na žene u gradskim naseljima međurječja Save i Drave, pa nikako ne smiju biti shvaćene kao unificirano pravilo za cjelokupni hrvatski prostor. Navedeni primjeri uzimaju se kao postulat za promatranje Jerolimina položaja jer je pripadala plemstvu, pa bi se prava mogla nje ticati, a osim toga, Petar je držao posjede u neposrednoj blizini spomenutog područja pa je vrlo vjerojatno da spomenuta prava žene Jerolimi nisu bila nepoznata.

i žene – one ih čak potiču na takve pothvate kako bi uživale dio plijena: „Te se žene nikad nisu latile vretena, preslice ni bilo kojeg drugog posla, umjesto toga posvetiše se huškanju svojih muževa groznim riječima u pljačku, živeći u iščekivanju plijena...”²⁷

Na temelju takvih navoda nastaju i pretpostavke o fizičkom izgledu uskočke žene – jedni je oslikavaju kao muškobanjastu ratnicu, drugi je drže ženstvenijom oslanjajući se na ulogu koju je uskočka žena imala u vjerskim ceremonijama i njen izgled u tim prilikama.

Iako se isticao vjerski karakter srednjovjekovne žene uopće, uz specifičan odnos uskoka prema vjeri, autori neskloni uskocima, u pokušaju da opravdaju Mlečane, odnosno njihove vojne gubitke, a umanje ratničke vještine uskoka, znali su opisivati uskočke žene kao osobe sklone poganskim ritualima, vradžbinama i čaranju, zahvaljujući kojima su uskoci pobjeđivali.

Isti autori smatraju da je dio uskočkih brakova nastao otmicom djevojke i iznuđivanjem pristanka na udaju od njezine obitelji, te da je u pozadini takvog čina bila nakana uskoka da dobiju veću podršku iz naroda s čijim su članovima nakon ženidbe bili u rodbinskoj vezi, pa se očekivalo da rodbina bude njihova podrška.

S druge strane postojali su legitimni brakovi u kojima su žene bile izrazito vjerne, a najvjerojatnije je takav bio brak Petra i Jerolime, jer Jerolima nije bila seoska djevojka čiji je pristanak trebalo izboriti otmicom. Te žene nerijetko su posredovale za zatočene muževe plaćajući mito za njihov otkup. Bit će riječi o Jeroliminom posredništvu u pregovorima s papom, a valja ovdje spomenuti i Petrovu sestru Jelenu, koja nakon smrti obnaša ulogu posrednika pri otkupu Petrove odsječene glave. Vjerojatno bi tu dužnost imala Jerolima da je bila živa.

Spomenuti izvori ni u ovakvoj koncepciji uskočke žene ne vide ništa pozitivno, naprotiv, podržavati odmetnike i razbojnike smatraju još gnjusnijim činom.

Giovanni Fermo brani uskoke i njihove žene potvrđujući pojedine stavove prethodno spomenutih izvora (primjerice, stavku o netipičnoj ulozi uskočkih žena, o njihovom sudjelovanju u ratnim akcijama). Međutim, ne tumači ih na istovjetan način, pa kaže da nije riječ o izvrtanju spolnih uloga što se protivi Božjem zakonu, kako su to tvrdili protivnici uskoka, već o nuždi – muževi uskočkih žena često su bili odsutni pa su bile prisiljene na samostalnu obranu.

Uzimajući u obzir takva razilaženja u mišljenjima, s jedne strane „pobožna žena“, s druge „naoružana muškarača“,²⁸ zaključuje se da su žene

²⁷ Andrea FELDMAN, *op. cit.*, 127.

²⁸ Isto, 139.

uskoka iz objektivnih razloga (odsutnost muževa, samostalno čuvanje i obrana doma) morale biti hrabre i posjedovati svojevrzni *ratnički gard*. Ako se i prihvati teza da su fizičkom građom nalikovale muškarcima, to nužno ne isključuje njihovu ženstvenost koju su mogle pokazati u drugim prilikama, primjerice, za crkvenih obreda.

Pomirdbu oprečnih stavova traži i autorica smatrajući najprikladnijim osloncem dokumente mletačkih činovnika koji su, budući je opasnost od uskoka bila sveprisutna, pomno bilježili pojedinosti vezane za njihov život. Njihovi dokumenti tvrde da je iza spomenutih otmica djevojaka mnogo složenija situacija – često je uskok već prije bio u kontaktu s djevojkom koju je oteo, nerijetko su bili zaljubljeni, a otmica je tek *predstava* izvedena s ciljem da se obitelj djevojke ne nađe u nezgodnoj situaciji tj. da se ne bi morala opravdavati mletačkoj vlasti, što bi se nužno dogodilo kada bi se znalo da je dobrovoljno pristala udati djevojku za uskoka.

Na sličan način ova dokumentacija obračunava se i s prethodnim tvrdnjama o gramzivosti uskočkih žena navodeći da su žene uskoka doista imale pravo na dio plijena, ali su ga ulagale u uskočke ekspedicije i pridruživale se sindikatima privatnih ulagača koji su uskocima davali proviziju očekujući za uzvrat udio od plijena. Značajan dio plijena činili su zarobljenici, a briga oko njihova otkupa, u zamjenu za muževe i sinove, ili kao izvor prihoda, bila je jedan od važnijih financijskih zadataka žena uskokā. Uloga uskočkih žena, dakle, svodila se na posredovanje, preuzimanje otkupnine, čuvanje i trgovinu zarobljenicima, te skupljanje informacija, što svjedoči o njihovoj mobilnosti.

Međutim, podatci su toliko skromni da smo u konačnici najbliži zaključku Anne Marie Gruenfelder, koja je proučavajući žene uskoka navela: „(...) žena uglavnom bila *nepostojeća* i *nevidljiva* osim iznimnih predstavnica ženskog spola koje su uspjele pobuditi zanimanje suvremenika i zato ostavile tragove u povijesti“.²⁹

Spomenute žene uskoka i njihovi pothvati datiraju na kraj 16. st., nakon Jerolimine smrti pa nema tragova o njenom sudjelovanju, ali predstavljena situacija ne baca nikakve sumnje na takvu mogućnost, osobito ako se uzmu u obzir naznake koje postoje o njenom sudjelovanju u Petrovoj korespondenciji s uglednicima od kojih je tražio pomoć.

4. Jerolima Kružić, supruga Petra Kružića

Perojević Jerolimu spominje u dva navrata – govoreći o njenom podrijetlu od roda Vragovića, plemića od Maruševca. Smatra se da je ime Vragović obitelj dobila po Ulriku Erdöeghu od Marjaševca, koji je živio u 15. st.

²⁹ *Senjski zbornik*, god. 28, 2001., Gradski muzej Senj, 2001., 106.

(mađ. erdo = šuma, ordo = vrag).³⁰ Od 14. st. obitelj je nasljednica dobara u okolici Maruševca. Grb obitelji (lav u pandžama drži okrenuto drvo jabuke) sačuvan je na pročelju starog župnog dvora crkve Svetog Juraja u Maruševcu. Kao vlasništvo obitelji Vragović spominje se, od 16. stoljeća, i dvorac Maruševac. Danas je dvorac u posjedu austrijske obitelji Pongrac.

Laszowski se u svom članku *Povijesni podaci o obitelji Vragovića Maruševačkih* bavi nasljeđivanjem posjeda obitelji Vragović te obiteljskim odnosima, ali nigdje nema spomena o Jerolimi Vragović. Zanimljiviji je Perojevićev drugi spomen Jerolime, koji svjedoči o sudjelovanju u korespondenciji s Petrom i u ostvarivanju njegovih interesa:

U kolovozu 1530. Kružić se već nalazi u Klisu i odatle šalje pismo svojoj ženi u Lupoglav, da ga ona pošalje Kacijaneru. Ona ga 28. VIII. i otpremi svom kapelanu Nikoli koji će Kacijaneru služiti za tumača. Jerolima veli u popratnom pismu da Kružić nema odakle da plati tako česte tekliće i preporučuje Kacijaneru svog kapelana za nagradu, te neka ga bez oklijevanja sa željenim odgovorom pošalje natrag, jer se ne može čekati, a neprijatelj ne spava.³¹

To nedvojbeno svjedoči svekoliku Jeroliminu podršku svome mužu Petru. Da je s Jerolimine strane postojala ikakva nesklonost ili ravnodušnost prema Petrovu djelovanju, Petar bi vjerojatno i sam osjećao određenu sumnjičavost te je zasigurno ne bi uključio u politička i društvena zbivanja koja nisu bila jednostavna i bezazlena. Prethodni ulomak svjedoči i o Jeroliminu altruizmu da za svog kapelana izbori status primjeren njegovim zaslugama što se u literaturi često ističe i kao Petrova vrlina, izuzmemo li tumačenja izvora koji su u nekim Petrovim postupcima tražili suprotne karakteristike.

Šanjek ističe i značajnu ulogu žene u vjerskom i obiteljskom životu. Osobito je velik doprinos žene bio na proštenjima, hodočašćima i sličnim vjerskim manifestacijama.³² Vrlo je vjerojatno da je Jerolima bila česta sudionica spomenutih zbivanja. Sudjelovanje u političkom i kulturnom životu koji je sam po sebi bio vezan za crkvu također je bio svojstven ženama viših slojeva, kao i obiteljski život i odgoj mnogobrojne djece koja su u bogatijim obiteljima imala i mogućnost školovanja. Kao primjer sudjelovanja u političkom životu Šanjek navodi kraljicu Jelenu, ženu Mihajla Krešimira II., kraljicu Jelenu Lepu, ženu kralja Zvonimira.

³⁰ Emilije LASZOWSKI, *Povijesni podaci o obitelji Vragovića Maruševačkih*, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, Nove serije sveska VII., 1903./4., 203.

³¹ Marko PEROJEVIĆ, *Petar Kružić, kapetan i knez grada Klisa*, MH, Zagreb, 1931., 121.

³² Franjo ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991., 176.–190.

Jerolima zasigurno nije bila u rangu kraljevskih žena, ali spomenuta korespondencija s Petrom svjedoči o upućenosti u zbivanja i o potencijalnoj pismenosti. Ukoliko je i bila pismena, je li Jerolima kao plemkinja bila u doticaju s *lijepom književnošću*, možemo samo nagađati. Činjenica je da su i Petar i sin mu Fran mnogo putovali, bili u doticaju s talijanskim kulturnim središtima, prema Caru Eminu osobito Fran,³³ pa su vjerojatno mogli informirati i Jerolimu, no s obzirom na teškoće uskočkog života i opću sliku vremena, upitno je jesu li u tome uspijevali.

Ako i nije bila u doticaju s književnosti, moda odijevanja toga vremena zasigurno joj je bila poznata i dostupna jer se, po uzoru na talijansku, proširila Senjom. Za razliku od muške nošnje senjskih uskoka koja je donekle rekonstruirana, o odijevanju senjskih žena nema mnogo sačuvanih podataka, ali su zato sačuvani pabirci maksimalno iskorišteni za rekonstrukciju mode toga vremena.

Kao polazište poslužila su dva sačuvana kamena spomenika sa ženskim likovima – nadgrobna ploča kneginje Ižote Frankopanke iz 1456. te nadgrobna ploča Senjanke Dominike Betričić iz 1509. Odjeću je sačinjavala haljina koja seže od ramena do stopala. Temeljni dio čini okrugla, bogato nabrana suknja (*sarza*, *modrina*), skupljena u struku i našivena na opleće, čiji nabori padaju tako da se može zaključiti da je načinjena od fino otkane vune tkanine. Struk haljine je položen visoko, neposredno pod grudima, što se smatra konzervativnim modnim detaljem koji je u renesansi zamijenjen slobodnijim formama. Pod haljinom je na samo tijelo, bez potkošulje obučena košulja od lanenog platna, tipa tunike, širih rukava s vezom na prsima i oko vratnog izreza koja također seže do nogu. Vez je isprva neznatni ukras, ali s vremenom poprima bogatu razvedenost čipke. Otvoreno opleće na prsima obrubljuje ukrasne trake, tzv. *pasamani*. Na sastavu suknje i opleća stavlja se pojas. Haljina na opleću može imati rukave, što je slučaj na kamenom reljefu pokojnice Dominke iako su češći oblici bez rukava tako da se ističe bjelina rukava košulje. Taj rukav, ukoliko postoji, u visokom srednjem vijeku i renesansi imao je dekorativnu funkciju, dok je kod nas imao praktičnu ulogu – oblačio se kao zaštita od hladnoće, a kada se ne bi koristio vezao se straga, pod pojasom. Neizostavni dio je pregača, uvijek otkana od vune sa šarama ili prugama različite boje. Drugo je *zaslon* ili *pretpasnik* od lagane tkanine koji se koristio pri radu, a prisutan je u pučkih i urbanih djevojaka, dok u visokom društvu za njim nema ni potrebe. Na haljini Dominke Betričić nema traga pretpasniku. Opisana odjeća je skromna, ali s patricijskom crtom domaće

³³ V. Car Emin Kružićeva sina opisuje kao *sanjara* i potpunu očevu suprotnost što je (u romanu) rezultiralo rezerviranošću oca prema sinu. Frana su, više od vojnih pothvata, zanimale žene i putovanja, što Petar nikada u potpunosti nije prihvatio.

plemićke obitelji i dobre kuće. Zanimljiva je zimska haljina, *kotiga* – okrugla zatvorena suknja od tankih janjećih kožica s krznom na unutarnjoj strani. Vanjsko lice kotige čine bijele kožice, a donji dio opšiven je tankim skrletom. Krznena je suknja našivana na kraći prsluk s naramenicama. Ovaj odjevni predmet skupocjeno je ruho, a izrađivalo se u posebnim radionicama koje su postojale i u Senju. Kameni reljef Dominke Betričić karakterističnog je ogavlja čiji jedan kraj pada na lijevi dio leđa, a na tjemenu tvori dva simetrična izbojka, vjerojatno modelirana čvrstim podloškom, upletenim ili tek postavljenim na kosu dignutu u pletenice. Kosa udate žene se sakrivala, što također upućuje na konzervativni modni element. Na glavi kneginje Izote Frankopanske kosa je vidljiva, svilena koprena pada na zatiljak tek kao dekorativni simbol udate žene. Udata žena u nas u pravilu je osim pokrivala imala i kapicu (*počelicu*, *skufiju*) kao trajno pokrivalo na kosi udatih žena, pa se njen najjednostavniji oblik nije skidao ni na spavanju. U drugoj polovini 16. stoljeća starinski odjevni inventar se gubi; muška nošnja prelazi u vojničku opremu, a u opticaj ulazi dinarska ženska odjeća koja u dotadašnjoj patricijskoj senjskoj odori unosi promjene, primjerice, duže haljetak (*sadak*), potkošulju (*komeš*). Na nogama, Senjanke su nosile čvrstu kožnatu obuću bijele boje. U svečanijim prilikama pristajale su papuče u sjevernom primorju poznate kao *firale* – *firule*, a na jugu kao *kondure*, od crvene ili zelene kože sa crnim kožnatim potplatom. Uskokinje u zaleđu imale su dinarsku pletenu obuću, hlače-bječve i nazuvke. Vrlo je vjerojatno da su i Senjanke pri dnevnim poslovima nosile takvu obuću. Popratan pribor uz odjeću dinarskog tipa bio je i nakit – pojasevi, ogrlice, kopče. Postupno, posebnost u odijevanju se zatire kao strani utjecaj te od 19. stoljeća u većem dijelu primorja i unutrašnjosti odjeća postaje monotona crnina.

Maruševačka nošnja, iz kraja odakle Jerolima potječe, nalik je senjskoj, iako je terminologija različita. Dio ženske nošnje bila je *robača*. To je naborana suknja izrađena od konoplje ili lana, a bila je bogatija što je imala više nabora. Ispod nje nosila se s *podnjica* istog kroja, ali bez ukrasa. S prednje strane robače bio je bogati ukras koji se sastojao od tri okomite pruge veza u više boja. Između veza je našivena bijela *špica*, čipka domaće fine izradbe. *Rokavci* su bili od bijelog kupovnog finog platna i imali su obrub od sitne bijele čipke. Rokavci su završavali rukavima široko nabranima koji su iznad lakta bili stisnuti bijelim uskim vrpčama (*dreticama*), a završavali bogatom čipkom ili ukrasnim cvjetnim vezom. Sprijeda preko robače nosio se *fortuf*, pregača izrađena od bijelog domaćeg platna i bogato nabrana na širokoj traci kojom se vezala oko pojasa. Fortuf je bio bogato vezen cvjetnim uzorcima i obrubljen nabranim volanom, koji završava čipkom sa sitnim zupcima. Na glavi su udate žene nosile *poculicu*, preko koje se nosio rubac *krunač* od žućkastog brokata koji se vezao ispod vrata. Zimi su se nosili debeli vuneni rup-

ci narančaste boje ili pak crna *surka*, kratak kaputić od crnog sukna ili samta stegnut u pasu i ukrašen vezenim cvjetićima crvene boje.³⁴

Teško je zamisliti Jerolimu za posredovanja ili čuvanja zarobljenika odjevenu prema opisanom predlošku. Vrlo je vjerojatno da je njezina odora, kada ju je bila u prilici nositi (proštenja, svetkovine), nalikovala opisanoj. Zahvaljujući postojećem prikazu moguće je dijelom predočiti Jerolimin fizički lik.

Velika je vjerojatnost da je Jerolima bila sličnog svjetonazora, jer je vrlo teško zamisliti da bi Petar Kružić, uskočki vođa, odabrao ženu suprotnih nazora. Može se, dakle, zaključiti da su temeljne odrednice njene ličnosti bile bogoljublje i domoljublje.

5. Petar Kružić, kliški kapetan i vođa uskoka

O podrijetlu Petra Kružića trojako je mišljenje: najvjerojatnija je teorija da potječe iz lapačkoga mjesta Krug. U suvremenom narodnome pripovijedanju Kružić je bio iz Zvečaja kod Karlovca. Toj tezi pridonose i podatci u daljnjem tekstu ovoga rada. Kačić ga u narodnoj pjesmi, vjerojatno zbog sličnosti s toponimom Zvečaj, smješta u poljičko selo Zvečan pa uslijed toga nastaju teorije o poljičkom podrijetlu Kružića, ali im se priklanja manjina.³⁵ Nekolicina Kružića veže za Lupoglav koji je Petar dobio u zalog od kralja 1527. i gdje je sa svojom obitelji živio i pripremao obranu Klisa.³⁶ Postoji i teorija da je bio iz Trsata.

Vojnu karijeru počeo je 1513. godine kada se priključio braniteljima Klisa. U početku je obavljao vojnu dužnost podkaštelana. Ban Petar Berislavić postavio ga je za kapetana Klisa (1518. ili 1519.). Koncem 1521. g. imenovan je Senjskim kapetanom, s Grgurom Orlovčićem, kojega je kralj imenovao sukapetanom Klisa. Te dužnosti obavljali su zajedno sve do pogibije Grgura Orlovčića na Mohačkom polju (1526. g.). U isto vrijeme je zapovjednik i knez kliški. Razlika između te dvije funkcije odnosila se na razliku između vojnog i civilnog sektora. Budući postoje naznake da je Petar tada bio u muževnoj dobi, smatra se da je rođen u posljednjim decenijama 15. stoljeća. To je najprecizniji podatak o njegovu rođenju. Postoje isprave iz 15. stoljeća u kojima se spominju pojedini članovi obitelji Kružić koji su živjeli u okolici Bihaća i Bosiljeva. Prezime Kružić dovodi se u vezu s mjestom Krug

³⁴ *Senjski zbornik*, god. 5., 1973., Gradski muzej Senj, 1973. *Senjski zbornik*, god. 28, 2001., Gradski muzej Senj, 2001.

³⁵ Ta teorija temelji se na velikom broju branitelja Klisa koji su bili iz Poljica.

³⁶ Anđelko MIJATOVIĆ, *Senjski uskoci u narodnoj pjesmi i povijesti*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1983., 19.

u župi Nebljuškoj između gore Plješivice i rijeke Une, ispod grada Ripča i Bihaća. U sastavu djedovine Kružića nalazi se i selo Zvečaj oko Kupe i Korane.

Većina saznanja o Petru Kružiću svodi se na njegov vojnički život, a o privatnom zna se vrlo malo. Osnovne odrednice Petrove ličnosti najbolje je opisao Marko Perojević:

Čedo nižeg hrvatskog plemstva, vatren kršćanin, nesebičan rodoljub, radi samo iz ljubavi prema vjeri i domovini, ne bira sredstva u borbi kao što ih ne biraju njegovi neprijatelji Turci i Mlečani. Prosti plemić bez školskog obrazovanja ne zna čitati ni pisati, ali zato je veliki diplomat koji ima veza s papom i kraljevima. Pun je vjere i bogoljubnosti, gradi zadužbine, polazi na poklonstva i zavjete, a u isti čas nemilosrdno siječe neprijateljske glave, osuđuje na smrt fra-tre i izdajnike, otima, robi, pali.³⁷

Niže plemstvo kojem je pripadao Petar Kružić, Raukar dijeli u dvije skupine – niže plemstvo u širem smislu i „plemstvo dvanaestero plemena Kraljevine Hrvatske“, ali ističe da se te razlike gube u 15. stoljeću, pa i u Petrovo vrijeme. Prava nižih plemića vidljiva su u nesmetanom uživanju zemljišnih posjeda i oprostima od plaćanja poreza.

Petar Kružić raspolagao je većim brojem posjeda (Brestovica, Lupoglav) koje je uglavnom dobivao od kralja kao dar za vojne uspjehe. O eventualnom bogaćenju kao posljedici privilegije neplaćanja poreza u ovom slučaju ne možemo govoriti zbog specifičnih financijskih okolnosti uskočkog života koje su, u nedostatku podrške papa i vladara, zahtijevale ulaganja samih uskoka. U Lupoglavu je živjela njegova sestra Jelena i žena Ivana, kako je naziva Slaven Bertoša. Od Bertoše saznajemo i o Kružićevim preokupacijama u slobodno vrijeme: „Kružić je u Lupoglavu uzgajao konje, hrtove i sokole za lov, koje je često slao na dar uglednim osobama, vjerojatno i samom kralju Ferdinandu.“³⁸ Osim spomenutih sestara Jelene i Katarine, postoje naznake da bi Petrov brat mogao biti Toma Kružić, službenik bana Ivana Karlovića.³⁹

Kako je proteklo Petrovo djetinjstvo i mladost, ne zna se. Velika je vjerojatnost da se kao niži plemić vrlo rano posvetio vojništvu u kojem je napredovao od kaštelana do kapetana i kneza.

³⁷ Marko PEROJEVIĆ, *op. cit.*, MH, Zagreb, 1931., 10.

³⁸ Slaven BERTOŠA, *Teme iz prošlosti Lupoglava i njegovog područja od 11. do 19. stoljeća*, Zbornik Općine Lupoglav, knjiga 4., Lupoglav, 2003., 25.

³⁹ Ivan Karlović, hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban (? 1485. – Medvegrad 1531.), posljednji je potomak Kurjakovića. Cijeli je život posvetio borbi protiv Turaka, za što je zalagao i svoje posjede. U narodnoj je tradiciji hrvatski vitez. U epskoj poeziji opjevani su *Karlovića dvori*.

Petar se 1513. god. spominje kao kaštelan, vjerojatno zamjenik tadašnjeg kapetana Ivana Križanića. Do 1522. god. vrlo je malo podataka o njegovu napredovanju, da bi se od te godine pa do njegove smrti (1537.) raspolažalo znatnijom količinom podataka o Petrovu vojnom djelovanju. Iako gorljivi kršćanin i rodoljub, pa i nepismen čovjek, Petar je bio očito otvorenih pogleda, nesklon generalizacijama. Tako Turčina Kovačevića u jednom pismu spominje u pozitivnom kontekstu kao čovjeka koji mu je u turskom zarobljeništvu učinio mnoga dobra.

Viktor Car Emin u svojoj romansiranoj izgradnji lika Kružića ističe njegovu otvorenost prema luteranizmu.

5.1. Vojni pothvati Petra Kružića

Život Petra Kružića obilovao je vojničkim pothvatima. Ako se uzmu u obzir prostorne distance između gradova i mjesta u kojima je Petar boravio, sigurno je da su njegova izbjivanja iz obiteljskog doma bila česta, a dio putovanja bio je posvećen vjerskim hodočašćima.

Nakon zauzimanja Knina i Skradina turske su snage snažno napale Klis, koji je ostao jedinom značajnijom hrvatskom utvrdom na jugu. U veljači 1524. g. Petar Kružić bio je u velikim neprilikama kada je turski vojvoda Mustafa opkolio Klis sa 3000 vojnika. Međutim, usprkos nadmoćnom neprijatelju te nestašici vode i hrane kliški branitelji odolijevali su dva mjeseca. Petar Kružić je prije opsade otišao u Senj, gdje je sa Grgurom Orlovčićem okupio tisuću pet stotina pješaka i šezdeset konjanika. Pri tome im je pomagao Toma Niger, koji je donio Papinu pomoć u novcu, naoružanju i hrani, te sa četrdeset brodova ploveći samo noću stigao do Solina, gdje su se iskrcali 10. travnja, i krenuli prema Klisu, gdje su razbili porazili tursku vojsku. Kralj Ludovik u znak zahvalnosti za taj podvig Kružiću i Orlovčiću darovao kaštel Breznicu. Pobijedio je Turke kod Senja 1525. i doveo pomoć okupiranom Jajcu.

Nakon Mohačke bitke (1526. g.) Turci su zauzeli Obrovac, a Klis se ponovno našao u teškom položaju. Tri godine kasnije (1529.) Kružić se odrekao dužnosti Senjskoga kapetana i posvetio se obrani Klisa. Dok je Kružić izbivao iz grada sakupljajući pomoć, turski su vojnici 4. lipnja 1532. g., pod zapovjedništvom Mlečanina Nikole Querinija uspjeli, preko izdajnika, zauzeti Klis. Kružić je ubrzo sa svojih dvije tisuće vojnika doplovio iz Ancone i oslobodio Klis, a 18. rujna osvojio je tursku utvrdu u Solinu. Tada je Kružić bezuspješno savjetovao kralju Ferdinandu I. da sagradi utvrdu na solinskom polju. Mlečani su željeli zauzeti Klis, ali je Kružić imao pomoć pape Kle-

menta VII. kao i njegova nasljednika Pavla III., te je sultan Sulejman I. priznao da je Klis „papinski grad“.⁴⁰

Saznanje o tome da, nakon što dobiju novčana sredstva od kralja ili pape, prvo naplaćuju vlastite troškove, stavilo je uskoke i Kružića u nezavidan položaj. Perojević smatra da je takva slika o uskocima iskrivljena i utemeljena na nepoznavanju načina na koji su se gradovi u to vrijeme opskrbljivali hranom. Opskrba se nerijetko morala izvesti skrivečki, daleko od očiju Turaka, pa su tako oni kojima je to bilo u interesu u tom činu nalazili mogućnost za zlobne interpretacije. U negativnom kontekstu Petar Kružić je spomenut i pri smrti bana Petra Berislavića, kojemu je, navodno, uskratio pomoć na smrti, no, teško je potvrditi istinitost spomenute situacije, osobito ako se uzme u obzir cjelokupno Kružićevo djelo koje više karakterizira hrabrost negoli kukavičluk.

Međutim, Turci su i dalje pokušavali osvojiti Klis, 1535. godine pokušali su ga osvojiti izdajom uskoka Mate Tvrdoslavića, kojega su podmitili, te ih pustio u grad na Pokladni utorak. Tvrdoslavić je prethodno o svemu obavijestio svoje uskoke koji su dočekali Turke i zadali im snažan udarac. Koncem kolovoza 1536. g. velika turska vojska, koja je prethodno obnovila utvrdu u Solinu i izgradila još dvije, opkolila je tako potpuno Klis i silovito ga napala. Kliški branitelji su se hrabro i junački borili, ali su bili prisiljeni na predaju.

5.2. Pogibija Petra Kružića

U ožujku 1537. god. s mora je stiglo 3.000 njemačkih vojnika kralja Ferdinanda Habsburškog i 700 talijanskih vojnika koje je poslao papa Pavao III. Predvođeni kapetanom Kružićem i njegovom vojskom, uspjeli su razvaliti dvije turske utvrde. Kada su osvajali posljednju utvrdu, iznenada se pojavio Murat-beg sa svojih 2000 vojnika koji su divlje urlajući navalili na osloboditelje, pa su talijanski i njemački vojnici, plašeći se da je turskih vojnika mnogo više, pobjegli prema obali. Uzalud ih je Kružić pokušavao zaustaviti i smiriti. Nemajući drugoga izbora, Kružić i njegovi vojnici bili su prisiljeni na povlačenje. Kružić je među zadnjima došao do obale. Opkolili su ga Turci. Junački se boreći do zadnjega trena, kapetan Kružić je poginuo, od ruke Atliage, na blagdan svetoga Grgura (12. ožujka) te (1537.) godine.

Klišani su toga dana ostali bez svoga kapetana i bez vrela vode. Nije im preostalo ništa drugo nego prihvatiti ponudu Turaka koji su im obećali slobodu ako im mirno prepuste grad. Junačka pogibija Kružića odjeknula je diljem kršćanskoga svijeta. Kružićevi sugrađani bili su prisiljeni raseliti se na

⁴⁰ Usp. Vjekoslav KLAJČ, *Povijest Hrvata* (knjiga četvrta), MH, Zagreb, 1974., 388.–428.

sve strane, a velik broj njegovih suboraca otišao je u Senj i odande su nastavili borbu protiv Turaka.⁴¹

Kružičevo tijelo je dopremljeno lađom u Senj i odatle u Trsat, poviše Rijeke, gdje je pokopan u crkvi Gospe Trsatske, u kapelici Svetog Petra, koju je sam podigao 1531. godine, kao zavjetnu obvezu koju je Svetom Petru obećao u bitki s Turcima na Duvanjskom polju.⁴² Na njegovu je grobu mramorna ploča na kojoj je natpis latinskim jezikom, koji u prijevodu znači: „Ova mramorna ploča pokriva kosti Petra Kružića, kojega, jao, pogubiše Turci. Dok je živio, Senj i Klis se nikada nisu bojali Turaka. Smrt je preuzela njegovo tijelo, nebo dušu, a njegovo junačko djelo po svijetu razglasuje vječna slava.“⁴³ Njegova sestra Jelena otkupila je glavu svoga brata i pokopala ju s tijelom.⁴⁴

6. Nošnja kliških uskoka

Uskoci imaju nošnju koja se podudara s onom Dalmatinaca u donjoj Dalmaciji. Muškarac, oženjen ili momak, nosi crvenu kapicu od sukna, kosu spletenu u pletenice i punu bradu; vrat i prsa slobodna. Košulja (rubaća) na širokim rukavima koji su na rubu i na šavovima na ramenu s ovratnikom i otvorom sprijeda na prsima je izvezena crvenim i modrim turskim koncem (pamukom), na toj (košulji) je ugarski prsluk (lajbec) s dvostrukim redom puceta, opšiven s crvenim uzicama i petljama.

Oko struka je trostruki husarski pojas izrađen od crvenih struka, u koji je utaknut handžar i kubura. Duge nogavice (hlače) od plavog sukna s donjim gaćama, zatim umjesto čarapa nazuvci i opanci ili spletena obuća.

Zimi preko svega gornji kaput (halja) i još jedna crvena kabanica. Kako svi ovi ljudi puše, to uvijek imaju malu zemljanu crvenu lulu zataknutu u košulju na šiji, a na ramenu sjekiricu (čakan), a rijetko su bez prstena na ruci.

Odora uskočkog časnika sastoji se od *košulje* koja je od tanjeg lanenog platna, *kazak* – haljetak od fine crvene čoje, seže do koljena i kopča se jednodrednim metalnim dugmadima sredinom prsiju, *jačerma* – od baršuna s aplikacijama od srmene trake i srebrnim filigranskim dugmadima, *hlače* tipa „benevrek“ od modrog sukna, *čarape* pletene od bijele domaće vune, *opanci* pripletaši, *pojas* levantinski tip istkan svilom, *kabanica* – s kukuljicom i rukavima od domaćeg „mrkog“ sukna ili fine crvene čoje, *kapa* – tipavim

⁴¹ Anđelko MIJATOVIĆ, *Iz riznice hrvatske povijesti i kulture*, 180.–181.

⁴² Drago NAKIR, *Obrana Klisa*, Napredak, Split 2005., str. 22.

⁴³ Petar KRUŽIĆ, http://hr.wikipedia.org/wiki/Petar_Kru%C5%BEi%C4%87 (8. ožujka 2009.)

⁴⁴ Ta je predaja i sada živa u kliškom kraju. Zapisala ju je Jelena Radić 2009. god. Kazao joj je Joško Valenta, pripadnik udruge kliških uskoka (rođ. 1965. god.) Rkp. FF Split 2009., E.

tjemenom od crvenog sukna i prevrnutim, krznenim obodom orlovim ili sokolovim perom na čelu.⁴⁵

7. Franjo, sin Jerolime i Petra Kružića

Jerolima i Petar imali su, koliko je poznato, samo jednog sina, Franju (Frana) pa joj odgoj i nije morao oduzimati mnogo vremena u odnosu na prosječne obitelji koje su nerijetko imale više od desetero djece. Pitanje Petrova roditeljstva izaziva nejasnoće – Perojević snažno brani stajalište da je Petar imao isključivo jednog sina – Franju, opovrgavajući tako pretpostavke da je postojao nezakoniti sin Ivan, a neki izvori spominju čak i stanovitog trećeg sina Jakova.⁴⁶ Ivan je vjerojatno postojao, štoviše, Makanec se u toj tvrdnji oslanja na čvrste dokaze – povelju na latinskom jeziku iz 1550. godine, a kojom se Ivanu, nezakonitom sinu Petra Kružića (Petar se u spomenutom dokumentu izričito naziva Ivanovim *pokojsnim ocem*),⁴⁷ dijele plemićka prava.

Spominje ga i S. Bertoša kao stanovnika i maloljetnog nasljednika Kružićeva posjeda u Lupoglavu: „Ivan Kružić bio je konjanički kapetan, a potpisivao se kao Hans Crushitz“,⁴⁸ te je obnovio kulu i sobe dvorca. Nakon njegove smrti 1576. posjed nasljeđuje njegova sestra ili kći Margarita.

Za konstrukciju Jerolimina profila, postojanje izvanbračnog djeteta bitna je pretpostavka, no problematiki se vraćam u sljedećem ulomku jer je fikcija jedino svjedočanstvo o Jeroliminu stavu prema Petrovu nezakonitom sinu.

8. Literarizirani likovi Jerolime Kružić

Na značaj usmenih priča ukazivao je najstariji grčki povjesničar Herodot (V. st. prije Krista). Grčki povjesničar i vojskovođa iz Atene Tukidid (r. oko 460. pr. Krista – umro oko 396. prije Krista), u svom djelu *Spis o ratu Peloponežana i Atenjana* (8 knjiga) navodi velik broj usmenih priča koje je zabilježio kod zaraćenih strana (u to doba i riječ *historija* znači priča). Usmene priče, među ostalima, spominje Platon (IV. st. prije Krista), a njegov i Zenonov učenik Aristotel (384.–322. prije Krista) istaknuo je da je poezija (podrazumijevajući pod tim nazivom književnost) istinitija i povjesnija od povijesti i da je treba ozbiljnije shvatiti od povijesti.

Suvremena povijest „koja se bavi 20. st. intenzivno je zaokupljena ključnom temom o odnosu historije i memorije, tj. istraživačkih rezultata

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Marko PEROJEVIĆ, 206./7.

⁴⁷ Alfred MAKANEC, *Pozakonjenje i podijeljenje plemstva nezakonitom sinu kliškog junaka Petra Kružića*, u časopisu *Obzor*, Zagreb, 1934.

⁴⁸ Slaven BERTOŠA, *Teme iz prošlosti Lupoglava i njegovog područja od 11. do 19. stoljeća*, Zbornik Općine Lupoglav, knjiga 4., Lupoglav, 2003., 26.

profesionalnih povjesničara o povijesnim kretanjima u 20. st. te različitih, proturječnih sjećanja i pamćenja javnosti, grupa i pojedinaca o tim istim pojavama.⁴⁹ Gross naglašava kako sjećanja pojedinaca i grupa nisu beznačajna, štoviše, često su presudna u oblikovanju kolektivnog identiteta, ali istovremeno ističe da je pamćenje vrlo loš vodič u prošlost ako se ne suočava s profesionalnim historijskim istraživanjem. Njena teza mogla bi se protumačiti kao legitimno pravo da se, u nedostatku povijesnog, istraživač osloni na kolektivno pamćenje, ili, u konkretnom slučaju, na književno-umjetničku vizuru, pod uvjetom da se uvijek održava veza s dostupnom povijesnom istinom. Slično je u proučavanju života Petra Kružića učinio i Marko Perojević, napominjući da je njegov prikaz „više kao filmska slika negoli kao historijsko prikazivanje“.⁵⁰

Oslanjajući se na prethodne teze, nameće se mogućnost promatranja Jerolime kao književnog lika u romanu *Presječeni puti* Viktora Cara Emina, osobito uzme li se u obzir činjenica da se velik dio povijesno potvrđenih podataka poklapa s piščevom romanesknom obradom. Iako su preklapanja povijesnih činjenica velika, Jerolimin karakter kakvim ga prikazuje Car Emin ne odgovara općoj slici uskočke žene. Pisac inzistira na emocionalnoj strani njezina karaktera pa se stječe dojam o osjetljivoj ženskoj osobi, dobroćudnoj i brižnoj prema svojoj obitelji, ali rastrganoj između zahtjeva okoline i vlastite slabosti koja je onemogućavala u svakom djelovanju.

Pri prvom spomenu u romanu Jerolima leži na postelji izmučena bolešću. Nema naznaka o kakvoj je bolesti riječ, ali pogoršanje je dijelom uzrokovano vijestima o turskim osvajanjima. O Jerolimi brine majka Doroteja, „punica kneza Petra, vanredno odrešita žena, pred kojom je služinčad drhtala od straha, a bojali su je se i kaštelani i ostali službenici, a najviše kmetovi prostrane gospositije lupoglavske“.⁵¹

U svom članku o obitelji Vragovića Laszowski spominje Doroteju Geracijevu, ženu Jurja Vragovića i majku maloljetnih sinova Krstina i Ladislava, umrlu 1547. god. Iako godina njezine smrti upućuje na mogućnost da je ista žena Jerolimina majka (Jerolima je umrla nešto prije muževljeve pogibije, ne prije 1530. g., o čemu svjedoči korespondencija s Petrom), to ničim ne možemo potvrditi jer se Jerolima nigdje ne spominje kao njezina kći, što je, s druge strane, opravdano ako uzmemo u obzir činjenicu da je Jerolima tada već bila pokojna. Doroteja se snažno protivila svim Petrovim pothvatima, smatrajući ih uzaludnima, osobito ako se uzme u obzir trošenje obiteljskih dragocjenosti. Budući nije mogla utjecati na Petra, pokušavala je manipulira-

⁴⁹ Mirjana GROSS, *Memorija i historija*, u: Republika, br. 4, 2007., 34.

⁵⁰ Marko PEROJEVIĆ, *op. cit.*, 9.

⁵¹ Viktor CAR EMIN, *Presječeni puti*, 76.

ti unukom Franom i Jerolimom, zadajući joj dodatne brige. Kada uskok Tomo donosi obavijesti o teškom položaju Klisa, tražeći usput kakav materijalni zalog, Doroteja Frana upozorava: „Pazi da onom šepavcu ne nasjedneš! On bi htio da se pokupe sve dragocjenosti, i one posljednje što se još u kući čuvaju da se iz oka i iz boka izvuče što više dinara, i opet za onaj prokleti Klis, za onu bezdanu jamu koja je već ionako progutala sve naše. A za koje babe dušu, pitam ja tebe? Što će tvome ocu i tebi i ikome ona pećina tamo dolje?“⁵²

Uz etnološka istraživanja o onovremenim Senjankama koja mogu pomoći u oslikavanju fizičkog izgleda Jerolima Kružić, Car Emin prvi put daje obris njezina fizičkog izgleda kao i njenih intimnih razmišljanja koji su, uz memo li u obzir nedostatak podataka o njoj, upitne vjerodostojnosti, ali su zanimljivi kao piščeva predodžba nastala ne temelju određenih povijesnih saznanja:

Bit će joj oko pedeset godina, ali joj je lice puno dubokih brazda što joj ih je usjekao život pun vječitog nemira i straha, teških briga i neprekidnih uzrujavanja. Otkad se udala, promijenila je svoje boravište ni sama ne zna koliko puta. Tek bi se negdje namjestili, već bi se u blizini pokazali Turci i trebalo je ponovno nekuda u svijet, u novu postojbinu. I tako iz godine u godinu, dok nisu prije pet godina pali ovamo, u ovu kulu što ju je Ferdinand ustupio Kružiću u zakup. (...) I tu u ovoj zabiti provodi ona svoje tužne dane najčešće sama sa zajedljivom, uvijek natmurenom majkom, daleko od muža koji se neprekidno lomi i ubija, da Bogu i kralju očuva Klis, i od jedinca sina što od grada do grada luta svijetom, čas po jednom čas po drugom poslu ili pak gonjen onim nekim svojim čudnim unutrašnjim nemirom.(...) No sve bi se nekako i pregorjelo da nije one najnovije strahote... Tu se opet pri samoj pomisli na izgubljeni Klis sva ustrese, lice joj se zgrči, dolazilo joj je kao da će je opet ostaviti svijest. Klis izgubljen! A njegov branilac – Bog zna gdje sad očajno luta!⁵³

Nema sumnje da je Jerolima osjećala snažnu zabrinutost za muža, privrženost prema sinu vidljiva je na više mjesta u romanu, no u takvoj slici teško je zamisliti Jerolimu kao odlučnu uskočku ženu spremnu na djelovanje, na što aludiraju povijesna istraživanja. Piščev interes na nekoliko mjesta usmjeren je na odnos Jerolime i Petra; Petar je kao literarni lik iznimno pažljiv muž, svjestan Jeroliminih teškoća i spreman joj uvijek pružiti podršku. Petrova prva preokupacija je posjet ženi. Čim dođe u Lupoglav, trči u sobe vidjeti

⁵² Viktor CAR EMIN, isto.

⁵³ Isto, 83.

Jerolimu, pomaže joj da ustane iz postelje, poljubi je, pomiluje, te, držeći njenu ruku u svojoj, priča joj o njihovu sinu Franu, kojeg su čekali četiri godine i u kojega se puno puta razočarao, ali je sada potvrđivao svoje oduševljenje i vjeru u Franovu preobrazbu. Dobro Petrovo raspoloženje značilo je i dobar ishod za Jerolimu:

Videći ga onako mirna, malone raspoložena, ona se i sama ohrabrila i gledala ga i slušala s udivljanjem i toplom zahvalnosti za one njegove srdačne riječi o Franu, njezinom dragom mezimčetu. Istina, otkad je dečko krenuo u Klis, nije o njemu čula ništa, čak se i boji da se nije što pripetilo, ali opet – već sama misao da je onaj njegov odlučni korak naišao na ovoliko kneževo odobravanje ulijevalo joj je u dušu neku utjehu, a uz to i nadu da će im Bog biti svima milostiv i da će se sve dobro svršiti.⁵⁴

U drugom spomenu odnosa supružnika Petar dolazi u Lupoglav tek u prolazu, između dviju vojnih intervencija, zahtijevajući od nje da mu spremi nešto zlata. U razgovoru o nezakonitom sinu Ivanu, Jerolima nikada ne sudjeluje. Zajedljive primjedbe daje punica Doroteja i brine se za Jerolimine reakcije, ali nije posve jasno je li u pozadini istinska briga za kćer ili zabrinutost za vlastiti ugled.

Po svemu sudeći, veza s izvjesnom Barbarom, sada pokojnom, čiji je plod sin Ivan, Jerolimi je bila poznata, ali očito ne omiljena tema. Iz romansirane predodžbe moguće je pretpostaviti da bi Jerolima, usprkos neslaganju, pristala na gotovo svaki Petrov prijedlog. Povijesni podatci potvrđuju da je Ivan postao nasljednik Lupoglava, no tada su i Fran i Jerolima već bili pokojni.

Jerolimina smrt u romanu je nastupila kao posljedica dugotrajne slabosti i psihičkog opterećenja zbog pretjerane brige za muža i sina, kao i unutar-njeg sukoba želeći izgladiti njihove zategnute odnose, a pri tome istovremeno ugoditi i jednom i drugom:

Knez je opet u Lupoglavu, sasvim povučen, uduben u molitvu i u teške misli. Svaki dan jutrom i večerom silazi u kapelu sv. Roza-rija i kleči pred teškim kamenom pod kojim mu je sahranjena žena, gospođa Jerolima. Vijest o njenoj smrti zatekla ga je u Bihaću, odakle se sred najveće žege vrati kući da joj se barem pomoli na grobu kad mu ne bijaše dano da je još jednom vidi živu.⁵⁵

Posljednja Jerolimina želja bila je upućena Petru – neka bude blag prema Franu.

⁵⁴ Viktor CAR EMIN, *op. cit.*, 121.

⁵⁵ Isto, 442.

Viktoru Caru Eminu povijesni podatci bili su bliski kao i nastojanje da ih unutar romanesknog tkiva koliko je moguće prikaže zbiljskima. Iako roman *Presječeni puti* u povijesti hrvatske književnosti ne zauzima značajnije mjesto, zanimljiv je za otkrivanje povijesno neistraženih područja. Ne može se potvrditi vjerodostojnost lika Jerolime kakvim ga opisuje Car Emin. Ona, kao i drugi likovi, nije osobito psihološki produbljena i sva opisana stanja svode se na dvije odrednice – snažna podrška obitelji, ali i otežana mogućnost suočavanja s postojećim stanjem. Usprkos piščevoj pretjeranoj patetici vidljivoj u navedenim ulomcima, roman nudi logičnu predodžbu – Jerolima je podržavala Petra, vjerujući u iste idejne koncepte te je tom stranom svoje ličnosti odgovarala slici uskočke žene. Iako povijesna istraživanja nigdje ne dotiču pitanje odnosa Jerolime i Petrova izvanbračnog sina, realno je očekivanje da nije bila blagonaklona prema postojećoj situaciji kao ni prema netrpeljivosti između Frana i Petra.

9. Petar Kružić u suvremenom narodnome pripovijedanju

Petar Kružić ide u red najvećih hrvatskih ratnika protiv turske vojske. O njemu se i danas pripovijeda:

Tamo negdi u petnaestom-šesnaestom stoljeću, dok su Turci tili osvojiti Klis, bio je jedan uskok koji je branio naročito Klis i Senj, a zva se Petar Kružić. On je bio od Zvečaja, a to ti je gori u okolici Karlovca, a u Klisu je bio kaštelan i kapetan. Ima je i ženu i sina, ali o njima se ne zna nešto puno. Bio je pao u tursko ropstvo, ne zna se kako, bar ja ne znam to, ni kako se izbavio, ali znam da se nakon toga borio protiv Turaka i posta kliški knez, i kad god bi Turci napali Klis on je uvijek sudjelovao u njegovoj obrani. Onda je još, nakon toga, posta i senjski kapetan.

Jedan od, ovako, poznatijih turskih napada na Klis bio je onaj 1523., i tada je Petar Kružić zajedno sa drugim senjskim kapetanom Grgurom Orlovčićem, kod Solina pobedio Turke i onda im je kralj obojici na poklon dao Brezovicu da ih nagradi. Kralj je bio neki od Jagelovića.

A nije samo s njime Kružić surađiva. Pomaga je on i Krsti Frankopan, kad su Turci napadali Jajce, dok se ovaj borio s Turcima, Kružić je vodio opskrbu hranom i oružjem.

Onda, kad je doša Ferdinand Habsburški na vlast, Kružić je od njega dobio Lupoglav, ali se kralj nije baš iskaza po pitanju pomoći njemu i njegovim uskocima. Oni su tribali dobivat od kralja plaću, a i od pape bi ponešto dobili, jer je i u njihovom interesu bilo da se Turke što dalje od njih zadrži, a za to su imali uskoke.

I onda je Petar Kružić doša u takvu situaciju da on i njegovi ljudi nisu imali od čega živiti, pa je tražio pomoć od kralja jer su spali

na prosjački štap, kako je i od pape pomoć rijetko kad pristizala, pa su on i uskoci bili prisiljeni živiti od onoga što bi neprijatelju oteli. A kralj bi obećao, samo kako to uvijek ide, ništa od tog obećanog nije ostvario, i onda je zbog toga Klis spa na samo pedeset uskoka, dok su se turske vojske brojale u stotinama, pa čak i tisućama! A cilo to vrijeme borio se Kružić, kako protiv Turaka, tako i protiv Mlečana, jer su i oni tili osvojiti dio našeg mora, a kako su živili u lošim uvjetima i broj uskoka se smanjio, i odma to nije ona ista sila koje su se prije Turci bojali. Tako je on jednom prilikom, braneći Klis sa četrdeset konjanika i četrdeset pješaka, pao u mletačko zarobljeništvo, ali se brzo oslobodio zahvaljujući nekom prijatelju.

Eto, toliko o kraljevoj pomoći, a to da su uskoci bili razbojnici, gle, to je, a valjda kako ko na to gleda. Sad se nama čini nevjerovatno to kako su oni morali otimati da bi preživili, i to od toliko moćnijeg neprijatelja ka šta su Turci bili, ali to je tako tada bilo. Ljudi su se manje i bojali ići u rat, jer nije se branila samo zemlja, branilo se i kršćanstvo, a kršćani koji bi pali u turske ruke bili bi ili ubijeni ili prodani u roblje, to se zna.

1530. Turci su napali Klis i Kružić je došao s tri broda vojske koju mu je papa poslao da ga oslobodi. Nakon toga znam da je išao u Loreto, kako se zvala Gospi, a tada je Klis napala turska vojska od deset tisuća. Tražio je on bio pomoć i od pape, i u Rimu je bio da je od pape dobio potporu, i u Ankoni. Za to vrijeme su Turci i Mlečani na prijevazu zauzeli Klis. I onda je on, kad se vratio, potukao Turke u Bosni i uništio turske utvrde u Solinu.

Onda su 1533. Turci opet počeli napadati na Klis, a samo u proljeće 1534. su trideset sedam puta navaljivali na nj da će ga osvojiti i ta je opsada tako trajala par godina, pa su Turci u Solinu sagradili dvije kule da im je lakše nadgledati Kliško područje, tako da se on sad mogao osloboditi samo s mora, budući da je kopno bilo ili pod Turcima ili pod Mlečanima. Tako da je Kružić napao njihove tri utvrde u Solinu, koje su imali i to pomoću Ferdinandovih i papinih vojnika i svojih ljudi, a kako su Turci bili jači, Kružićeva vojska počela povlačiti prema moru, na lađe, i na jednoj od tih lađa je on i poginuo.

Turci su mu odrubili glavu, a kad su je njegovi ljudi vidili i sami su se predali.

Njegovo tijelo je onda prevezeno u Senj, a odande u Trsat, da je on sagradio za zavjet crkvu Blažene Djevice Marije u kojoj je na kraju i pokopan. Onda, kako su Turci još uvijek imali njegovu glavu, onda je njegova sestra Jelena otkupila njegovu glavu za sto dukata.

Računa se da je Klis pao 12. ožujka 1537., na dan kad je sam Petar Kružić poginuo.

I eto, to je bio slavni uskok Petar Kružić!

A imaš i Klišku kulu, a u njoj se rodila ćer Bele četvrtog, Magdalena se zvala.⁵⁶

Kada se usporede podatci iz navedene suvremene predaje, može se ustvrditi kako skoro i nema razlika između književne i povijesne istine. Međutim, književnost ne pripovijeda samo o onome što se dogodilo nego tipski ukazuje na ono što se može dogoditi. Stoga je književnost didaktičnija, edukativnija i utilitarističnija od povijesti.

*

U živom su narodnome pamćenju i sljedeće povijesne i etiološke predaje:

Narod ga je zavolio ne samo zbog njegovih iznimnih uspjeha odupiranju Turcima već i zbog toga što je pomagao siromašnim. O njegovoj važnosti i nosiocu žara suprotstavljanja i za svoje ljude govori nam predaja po kojoj je u nastojanju da skrši opsadu Gazi-Husref begove vojske u bitci kraj Solina poginuo, a turski zapovjednik, Murat-beg Tardić njegovu je glavu donio na koplju pod zidine Klisa, a branitelji su se vidjevši to predali. Smatrali su da bez vodstva Petra Kružića nemaju nikakvih izgleda, prihvatili su uvjete predaje, a Klis je pao u ruke Turaka.⁵⁷

*

Megdan je naselje, dio Klisa sa sjeverne strane kliške tvrđave. Prije se to mjesto zvalo Parhna poljana, a naziv Megdan dobiva nakon dvoboja Miloša Pariževića (Parižiovića), kliškog uskoka i Bakote, Turčina koji se zbio pod tvrđavom 1528. Miloš je pobijedio Turčina Bakotu.⁵⁸

O tomu događaju svjedoči i sljedeća pjesma:

Pod Klis tvrdi osmanlije pali
ne bi li se grada dokopali,
A ne mogu osvojiti grada
od Kružića Petra grofa mlada.
Mjesec dana Turci napadaju

⁵⁶ Ivana Vukadin zapisala je 2008. godine u Klisu. Kazao joj je Marko Sabljčić (rođ. 1958., u mjestu Sabljčić kod Imotskog). Živi u Klisu. Rkp. FF Split 2008, E.

⁵⁷ Zdravko Milišić zapisao je 2009. g. u Klisu. Kazao mu je Vladimir Kurtović. Rkp. FF Split 2009., E.

⁵⁸ Zdravko Milišić zapisao je 2009. g. u Klisu. Kazala mu je Linda Milišić, (rođena 1964.god.), učiteljica. Rkp. FF Split 2009., E.

Klišani se dobro branit znaju.
I po danu i po mrkloj noći
ne daju im ni blizu doći.
U to turski telal podvikuje,
podvikuje, kamen odjekuje:
„Teško Klisu jer je na kamenu,
a kamenu jer je Klis na njemu
i što nema u njemu junaka
i viteza Bakoti jednaka,
koji bi mu desnom ravan bio
i Bakotu na tle oborio.
Ko Bakotu na mejdanu svali,
mi bismo ga pobjednikom zvali
i prestali opsjedati grada,
pa nek Klisom pobjednik zavlada.“
Klišani se međ' sobom gledaju,
svi na noge junačke ustaju.
A pred svima iskočio Mile,
Perisavić Mile, junak dičan,
Ljutu boju i mejdanu vičan.
Družini je svojoj govorio,
dok je jošte golobradac bio:
„Majci Božjoj zavjet sam činio
Meni Turčin, Majci Božjoj svijeća
Od Bakote ni manja, ni veća.“
Na livadu iziđe Bakota,
vidjeti ga, prava je strahota.
Do dva metra bješe u visinu,
jedan cijeli metaru širinu.
Kad Bakota Milu ugledao,
grohotnim se smijehom nasmijao:
„Je li Vlaše, život omrznuo
Pa na mejdan meni izašao.
Smrvit ću te prstom jedne ruke
Sve bez šale i imalo muke.“
Perisavić mu na to odvrati:
„Moja šaka mrvila medvjede
kamol ne će, Golijate tebe!“
Kopljima se bojnim nabacili
jedan drugom koplje izlomili.
Sabljama se oštrim sudarili
jedan drugom sablje izlomili.
Preostale jošte gole šake,

šakama se u koštac uhvate.
Strah obuze Turke i Hrvate
'oće l' Hrvat svladat Golijata,
Il' Bakota okretnog Hrvata.
Kako Turčin Milu uhvatio,
oko pola ga u pasu savio.
Kako Mile stisnuo Turčina
puče nešto Turku u kostima.
Mile steže, a ture rasteže
dok ga Mile zemlji ne poleže.
Pa dohvati noža iz njedara
i Bakotu u prsi udara.
Još dohvati odbačenu čordu
kida glavu i baca u torbu.
Kad vidješe Turci smrt Bakote
pobjegoše od silne sramote,
a junaci usred Klisa grada
Zagrliše junačinu mlada.
Što je reko, Mile učinio
baš toliku svijeću načinio
koliki je taj Bakota bio.
Do dva metra cijela u visinu
jedan cili metar u širinu,
pa je nosi put grada Trsata
Dobroj Majci, na dar od Hrvata.
Da bi svijeća trajni svjedok bila
kakva jeste u Hrvata sila.
Kakva sila i vjera je taka
Nad Hrvatom ne ima junaka.⁵⁹

*

Tri kralja je zdenac zapadno od tvrđave. Tu je u blizini zdenca nekada postojala kapelica posvećena Trima kraljevima. Taj zdenac nosi naziv i Krvava Voda jer su se branitelji Klisa zatočeni u tvrđavi da bi preživjeli morali upuštati u sukobe s čuvarima za vodu, za zdenac.⁶⁰

⁵⁹ Zapisala je Marina Kljajo 2005. godine po kazivanju oca Marka Radića, rođenog u Bijelom Polju kod Mostara (1930.–2007.). Pjesma postoji u njegovu rukopisu, a čuo ju je od svoga oca Jure Radića. Rkp. FF Mostar, 2009, E.

⁶⁰ Zdravko Milišić zapisao je 2009. g. u Klisu. Kazala mu je Linda Milišić (rođena 1964. god.), učiteljica. Rkp. FF Split 2009., E.

Zaključak

Polivalentna shvaćanja uskoka i hajduka u povijesti često se jednostrano interpretiraju crno-bijelom tehnikom. Do takvih postupaka često dolazi i iz ideoloških pobuda. Međutim, sagledavanjem relevantnih povijesnih izvora kao i živoga narodnoga pamćenja nedvojbeno se može zaključiti kako su uskoci bili kršćani (katolici i pravoslavci) koji su od turskih progona bili prisiljeni pobjeći iz Bosne i Hercegovine i hrvatskih krajeva koje su Turci okupirali i nastaniti se u krajevima pod kršćanskom vlašću. Uskoci su hrabro branili svoj novi zavičaj i odatle su na poticaj mletačke i drugih kršćanskih vlasti vodili gerilske ratove protiv Turaka nanoseći im velike gubitke u ljudstvu i imovini. (Hajduci su ostajali u okupiranim krajevima i u skupinama napadali Turke. U hajdučkim društinama sudjelovali su i Crnogorci i Hrvati i Muslimani i Srbi.)

Uskoci (kao i hajduci) strogo su se držali kodeksa časti. Bogoljublje i rodoljublje bili su nadahnućem uskocima i hajducima za svoju tešku borbu protiv turskih zala, među kojima su najgnusnija bila *pravo prve bračne noći* i *danak u krvi*. Dakako, pri tome treba imati na umu i sporadične incidente pa i zločine koji su se događali. Međutim, dok drugi narodi, primjerice Englezi, Robinu Hoodu podižu spomenike i slave ga, Hrvati su često skloni jednostrano optuživati i uskoke i hajduke.

Za bolje razumijevanje uskoka bitno je poznavati i njihov obiteljski život. Spomenuti izvori dali su tek obrise o fizičkim, socijalnim, sociološkim i psihološkim karakteristikama Jerolime i Petra Kružića. Fizički portret najvjernije oslikava Car Eminova literarizacija, kao i etnološka istraživanja o načinu odijevanja senjskih žena. Jerolima se prema rijetkim povijesnim navodima očito uklapala u opću sociološku sliku svoga vremena – javno djelovanje bilo je u skladu s kršćanskom etikom, privatno je slijedilo uskočki kodeks.

Socijalne komponente su jedine na koje upućuje više izvora – potječe iz plemićke obitelji Vragović. Jerolimin psihološki portret može se promatrati iz dva kuta – prvi korelira sa sociološkom slikom prema kojoj je Jerolima hrabra ratnica, snažna muževa podrška, posve netipična žena koja ne preza ni pred čim u ostvarenju ideala svoga muža koji postaju i njezin ideal. U svom romanu Car Emin daje životniju verziju Jerolime.

Izvori i literatura

- Bertoša, Slaven, *Teme iz prošlosti Lupoglava i njegovog područja od 11. do 19. stoljeća*, Zbornik Općine Lupoglav, knjiga 4., Lupoglav, 2003.
- Bracewel, Catherine Wendy *Senjski uskoci*, Barbat, Zagreb, 1997.
- Car Emin, Viktor, *Presječeni puti*, Pula, Rijeka, 1984.

- Čehić, Namik, *Prozorski kraj u oslobodilačkom ratu i revoluciji*, Prozor, 1985.
- Duvnjak, Stjepan, *Sveti Ilija i sveti Juraj – zaštitnici Bosne*, u: Zbornik o Marku Dobretiću, Općina Dobretići, urednik Marko Karamatić, Kulturni povijesni institut Bosne Srebrene Sarajevo, Sarajevo – Dobretići, 2008.
- Džaja – Krunoslav Draganović, Miroslav, *Sa Kupreške visoravni*, II. izdanje, Baško Polje – Zagreb, 1994.
- Feldman, Andrea, *Žene u Hrvatskoj: ženska i kulturna povijest*, Ženska infoteka, Zagreb, 2004.
- Gross, Mirjana, *Memorija i historija*, u: Republika, br. 4, 2007.
- Klaić, Vjekoslav, *Povijest Hrvata* (knjiga četvrta), MH, Zagreb, 1974.
- Kružić, Petar http://hr.wikipedia.org/wiki/Petar_Kru%C5%BEi%C4%87 (8. ožujka 2009.)
- Laszowski, Emilije, *Povijesni podaci o obitelji Vragovića Maruševacčkih*, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, Nove serije sveska VII., 1903./4.
- Makanec, Alfred, *Pozakonjenje i podijeljenje plemstva nezakonitom sinu kliškog junaka Petra Kružića*, u časopisu *Obzor*, Zagreb, 1934.
- Mijatović, Anđelko, *Senjski uskoci u narodnoj pjesmi i povijesti*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1983.
- Mijatović, Anđelko, *Iz riznice hrvatske povijesti i kulture*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
- Nakir, Drago, *Obrana Klisa*, Napredak, Split, 2005.
- Perojević, Marko, *Petar Kružić, kapetan i knez grada Klisa*, MH, Zagreb, 1931.
- Perojević, Marko, *Orao s Klisa*, A3 data, Zagreb 1997.
- *Senjski zbornik*, god. 5., 1973., Gradski muzej Senj, 1973.
- *Senjski zbornik*, god. 28, 2001., Gradski muzej Senj, 2001.
- Šanjek, Franjo, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991.
- Šegvić, Cherubin, *Junačka djela senjskih uskoka*, Tisak i naklada knjižare L. Hartmana, Zagreb, (godina izdanja nije navedena)
- Šunjić, Marijan, *Junačke pjesme iz Bosne*, II. izd., Sarajevo, 1925.

Rkp. FF Split (Rukopisne zbirke Katedre za Hrvatsku usmenu književnost, Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu). Rkp. FF Mostar, (Rukopisne zbirke Katedre za Hrvatsku usmenu književnost, Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru). Te su rukopisne zbirke nastale

kao rezultat izvornih terenskih zapisa studenata kojima sam bio mentorom pri izradi preko tisuću seminarskih radova i, do sada (8. rujna 2009. god.), 163 diplomska rada iz Hrvatske usmene književnosti. (Oznaka D – znači diplomski rad, Z – znači završni rad, S – označava seminarski rad, a oznaka E – znači da je rukopis u elektroničkom obliku. Rukopisne zbirke nalaze se kod mene.)

Marko DRAGIĆ
Ivana ODŽA

**PETAR KRUŽIĆ, THE CAPTAIN FROM KLIS AND HIS WIFE
JEROLIMA IN THE LITERATURE, HISTORY AND
CONTEMPORARY FOLK NARRATION**

The article begins with the historical context and causes for formation of *uskoks* and *hajduks*. Then it talks about women of Middle Ages and early New Ages, concentrating on *uskok* wives, especially on Jerolima Kružić, Petar Kružić's wife, about who, when it comes to genuine historical data, we know very little. Analysis of the topic is based on the existing historical data, living tradition and the novel *Presječeni puti* by Viktor Car Emin. In that way, coauthors are (re)constructing the character of Jerolima Kružić, examining as many different aspects of the persona as possible, such as her heritage, physical appearance and personal beliefs of one of the most important *uskok* leader's wife.

Jerolima's personal beliefs were probably very close to those of her husband – by that we mean her Godliness and patriotism in particular – and with that she fitted into the image of woman of the time. The romanticised version (by V. Car Emin) uses the historical truth, but also indicates a different perspective as well, introducing a psychological portrait of a woman who occasionally had difficulties dealing with her husband's line of work.

In the article there are paragraphs about Petar Kružić, about his brave battles against the Ottoman conquerors and his heroic death on 12 March 1537. On the same day the Ottoman soldiers conquered Klis. There are also some paragraphs about Franjo (Fran), son of Jerolima and Petar Kružić. Fearlessness, heroism, love of God and patriotism of Petar Kružić are still present in the folk tales. Love of God also adorned his wife Jerolima, who helped and supported her husband in the fight against foreign command.

Key words: godliness, patriotism, Jerolima Kružić, Petar Kružić, uskoks, history, literature

Uskočki par